

مکان‌های فرهنگی در دنیای عرب در خطر اند

محمد حسین الشیخ

حدود نیمی از ۵۵ مکان فرهنگی جهان که سازمان یونسکو در فهرست «مکان‌های فرهنگی در خطر» قرار داده است، در دنیای عرب واقع شده‌اند. در این مقاله با مختصات این مکان‌ها و آثار باستانی و تاریخی آن‌ها در شش کشور سوریه، عراق، یمن، لیبی، فلسطین، و مصر آشنا می‌شویم.

سوریه

شش مکان فرهنگی سوریه در فهرست سازمان یونسکو از «مکان‌های فرهنگی در خطر» جهان قرار گرفته است. این مکان‌ها، که در جریان درگیری‌های مسلحانه‌ای که سال ۲۰۱۳ در سوریه آغاز شد به این فهرست پیوستند، عبارت‌اند از:

شهر باستانی حلب

حلب قدیمی‌ترین و بزرگ‌ترین شهر سوریه است که کندوکاوهای باستان‌شناسی در آن از قدمت پنج‌هزار ساله‌ی این شهر خبر می‌دهند، و نشانه‌هایی از تمدن‌های متعدد در آن یافت می‌شود، که از آن جمله است تمدن‌های هیتی، آشوری، ایرانی، رومی، عرب، مغولی، مملوک، و عثمانی. این شهر باستانی مملو از آثار عهد عتیقی است که بسیاری از آن‌ها هم‌اکنون دست‌خوش خسارات ناشی از جنگ شده‌اند، از جمله ارگ حلب، مسجد اموی، بازار سرپوشیده‌ی شهر، ارگ سنت سیمون، حدود ۳۵ مناره، و هزاران بنا.

بُصرا

بُصرا پایتخت امپراتوری نباطیان در قرن اول تاریخ مسیحی محسوب می‌شده است که زمانی رومیان بر آن فرمان‌روایی می‌کردند، و بعدها که مسیحیت رواج یافت به مقررگردهمایی اسقف‌ها تبدیل شد. پس از آن که داعش این شهر را بمباران کرد، بعضی از مکان‌های فرهنگی آن خسارت دیدند، از جمله قلعه و تالار تئاتر بُصرا، حیاط علیا، موزه‌ی سنت‌های مردمی، و ستون‌ها و برج‌های عهد باستان.

دمشق

دمشق سه هزار سال پیش از میلاد مسیح، در کانون اکثر تمدن‌هایی بنا نهاده شد که بر خاورمیانه فرمان‌روایی می‌کردند. این شهر پایتخت خلفای اموی بود که بزرگ‌ترین خلافت را در میان خلفای اسلام داشتند. دمشق گنجینه‌های ارزشمندی در خود دارد: مسجد بزرگ دمشق، ارگ دمشق، قصر العظم، هفت دروازه‌ی دیواری که گرداگرد شهر را فرا گرفته و در دوران حکمرانی رومیان بنا شده است، و تعدادی بازارچه، مسافرخانه، مسجد، و کلیسا.

روستاهای باستانی شمال سوریه

این روستاها شامل چهار روستای پراکنده در هشت مجتمع واقع در شمال غربی سوریه می‌شود که بین قرن‌های اول و هفتم میلادی بنا نهاده شدند. این روستاها بناهایی تاریخی و باستانی را در خود جای داده‌اند که معابد غیرمسیحیان، چند کلیسا، و چند خزینه را در بر می‌گیرد.

دژ شهبواران و قلعه‌ی صلاح‌الدین

این دو ارگ مصداق بارز تأثیرات فرهنگی جنگ‌های صلیبی اند که از قرن یازدهم تا سیزدهم میلادی در جریان بود، چرا که رد پای حکومت‌هایی که پیایی رفته‌اند و آمده‌اند بر آن‌ها به خوبی دیده می‌شود: از دوران بیزانس گرفته تا امپراتوری فرانک‌ها و سلسله‌ی ایوبیان.

پالمیرا

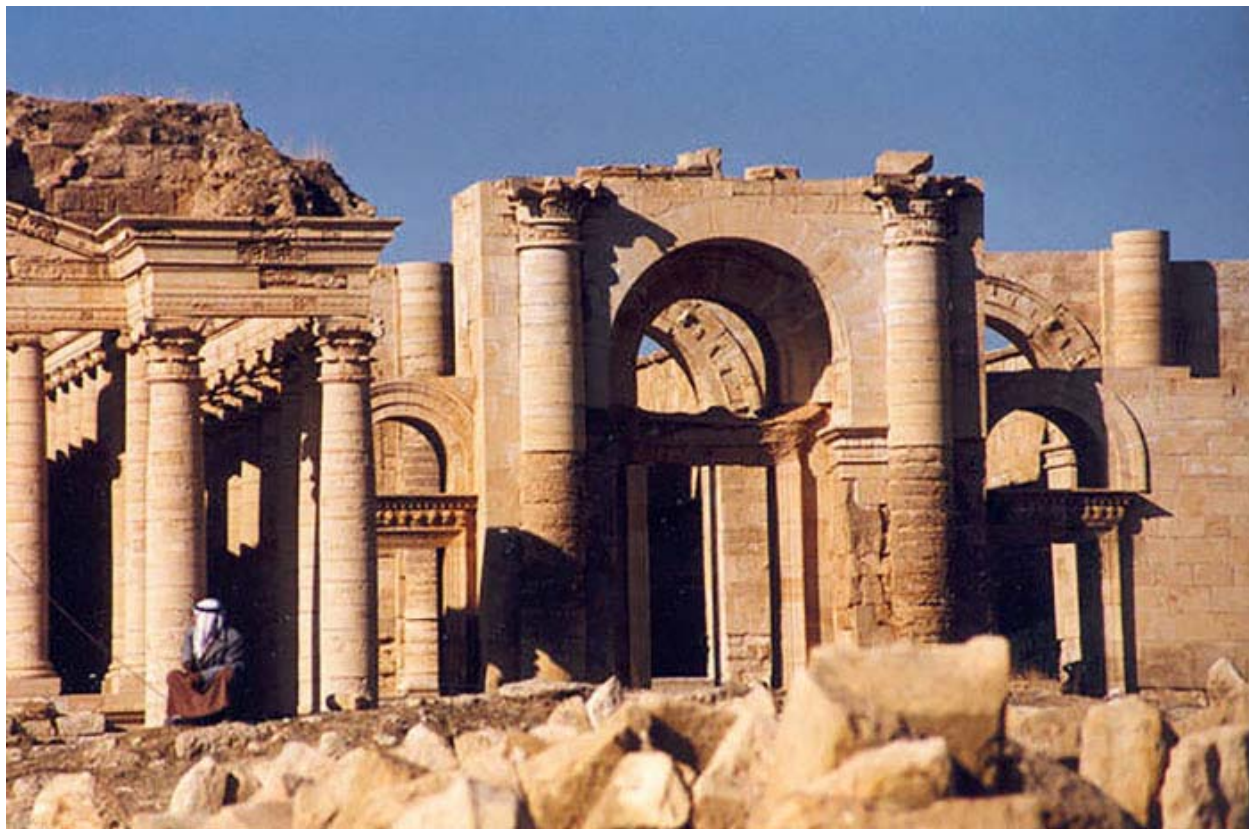
شهر پالمیرا سه قرن پیش از میلاد مسیح بنا شده است و بعدها رومیان و سپس اعراب بر آن فرمان‌روایی کرده‌اند. در معماری‌ای که در دو قرن نخست برای بنا نهادن این شهر به کار گرفته شده، تلفیقی از سبک رومی و یونانی با سنت‌های بومی و تأثیر سبک ایرانیان آن دوران به چشم می‌خورد.

عراق

ظاهراً تعداد آثار باستانی که در طول درگیری‌های پی‌درپی در عراق، از این کشور به طور قاچاقی خارج شده، به طور دقیق به ثبت نرسیده است. نخستین بار در پی اشغال عراق از سوی آمریکا در سال ۲۰۰۳، و دومین بار در سال ۲۰۱۴ پس از تشکیل «دولت اسلامی» (که بعدها به «دولت اسلامی عراق و خاور نزدیک» تغییر نام داد) بود که غارت و قاچاق اجزای بناهای تاریخی عراق برای فروش در بازار سیاه آغاز شد. گذشته از این‌ها، خود دولت اسلامی نیز بسیاری از مکان‌های تاریخی را به کل ویران کرده است که از آن جمله می‌توان به مرقدهای چهل یار پیامبر، کلیسای سنت احودمه، مجسمه‌ی ابو تمام، ارگ تل عفر، کتابخانه‌ی موصل، مسجد یونس پیامبر، موزه‌ی موصل، و شهر نمرود اشاره کرد. فهرست یونسکو سه مکان تاریخی عراق را نیز در بر می‌گیرد.

آشور

شهر آشور بر کرانه‌ی رود فرات و در شصت کیلومتری جنوب موصل واقع شده است. این شهر سه قرن پیش از میلاد مسیح، و بین قرن‌های چهاردهم تا نهم پیش از میلاد، تأسیس شده است. آشور مرکز سیاسی و مذهبی امپراتوری آشوری بوده است که توسط بابلی‌ها ویران شد و بعدها دوباره رونق گرفت. آشور در سال ۲۰۰۳ نه تنها به خاطر عدم ثبات امنیتی و قاچاق‌هایی که در عراق اتفاق می‌افتاد بلکه پس از آن که ساختن سدی بر رود فرات آغاز شد، در فهرست یونسکو از «میراث جهانی در خطر» قرار گرفت. اگرچه ساختن آن سد به تعویق افتاد، شهر آشور همچنان در فهرست یونسکو باقی ماند.

شهر هترا که دو قرن پیش از میلاد مسیح توسط امپراتوری سلوکیان تأسیس شده است، در هشتاد کیلومتری جنوب موصل قرار دارد. قبایل عرب قرن‌ها پیش از ظهور اسلام در این شهر سکنا گزیدند و معابد، مجسمه‌ها، دروازه‌ها، و دیوارهایی را گرداگرد شهر بنا کردند. هرچند که هترا در دوران رومی‌ها، تاتارها، و همچنین در مقطعی که آمریکا عراق را اشغال کرد کوچک‌ترین آسیبی ندیده بود، «دولت اسلامی» (داعش) در سال ۲۰۱۵ بخش اعظم آن را به نابودی کشاند، و به همین دلیل این شهر نیز به عنوان شهری در خطر در فهرست یونسکو قرار گرفت.

شهر سامرا در سال ۲۲۱ هجری توسط معتصم، خلیفه‌ی عباسی، به عنوان پایتخت آن خلافت بنا نهاده شد. این شهر در ۱۳۰ کیلومتری شمال بغداد قرار دارد و مرقد امام‌های دهم و یازدهم شیعیان در آن واقع شده است. از مهم‌ترین

مساجد قدیمی این شهر می‌توان به مسجد بزرگ سامرا با مناره‌ی مشهورش اشاره کرد. بسیاری از آثار باستانی این شهر زیر خاک مدفون شده است. نام این شهر در سال ۲۰۰۷ از یک سو به دلیل خطراتی که امنیت آن را تهدید می‌کرد و از سوی دیگر به دلیل نقصانی که در حفاظت از آن و حفاری‌های اش وجود داشت به فهرست «میراث جهانی در خطر» پیوست.

یمن

زبید

زبید از قرن سیزده تا پانزده میلادی پایتخت یمن بوده است. تاریخ این شهر به پیش از اسلام باز می‌گردد، به زمانی که در واقع تنها چند روستای پراکنده بوده است. یکی از آثار نمادین باستانی در این شهر «جمعیت العشیره» است که برای اش عنوان «شهر فضلا» را به ارمغان آورده است، و همچنین لنگرگاه‌های قدیمی، خانه‌ی بزرگ ناصری (قلعه‌ی زبید)، ارگ، بیست و نه مسجد، و صدها خانه‌ی دیگر آثار تاریخی آن را تشکیل می‌دهند. در سال ۲۰۰۰، سازمان یونسکو به دلیل ساخت‌وسازهای بی‌رویه‌ی ساکنان شهر زبید و قصور دولت یمن در حفاظت از بناهای تاریخی آن،

نام این شهر را به فهرست «میراث جهانی در خطر» اضافه کرد. وضعیت این شهر پس از بحران‌های سیاسی سال‌های اخیر و درگیری‌های مسلحانه در یمن بدتر نیز شده است.

شهر قدیمی صنعا

شهر قدیمی صنعا یکی از بیست و پنج مکانی است که مشهورترین مکان‌های توریستی جهان نام گرفته‌اند. برخی از خانه‌های این شهر ۴۰۰ سال پیش ساخته شده‌اند، و با این حال هنوز افرادی در آن‌ها سکونت دارند. گرداگرد این شهر را دیواری با هفت دروازه فرا گرفته است. باور رایج در مورد صنعا این است که حام، پسر نوح، آن را ساخته است. صنعا از چهار قرن پیش از میلاد مسیح تا کنون پایتخت یمن بوده و ده‌ها مسجد، خزینه‌ی عمومی، و صدها خانه‌ی باستانی را در بر می‌گیرد. سازمان یونسکو در سال ۲۰۱۵ نام این شهر قدیمی را نیز به خاطر درگیری‌های مسلحانه‌ای که در آن آغاز شد به فهرست مکان‌های در خطر افزود.

شام در ارتفاعات دره‌ی حضرموت واقع شده است. ویژگی اصلی این شهر برج‌های بلند آن است که «نخستین آسمان‌خراش‌های تاریخ» نام گرفته‌اند. شام در قرن سوم میلادی پایتخت حضرموت بود، و در سال ۲۰۱۵ پس از آن که در خلال جنگ‌های داخلی یمن دچار حریق شد، به فهرست «میراث جهانی در خطر» پیوست.

لیبی

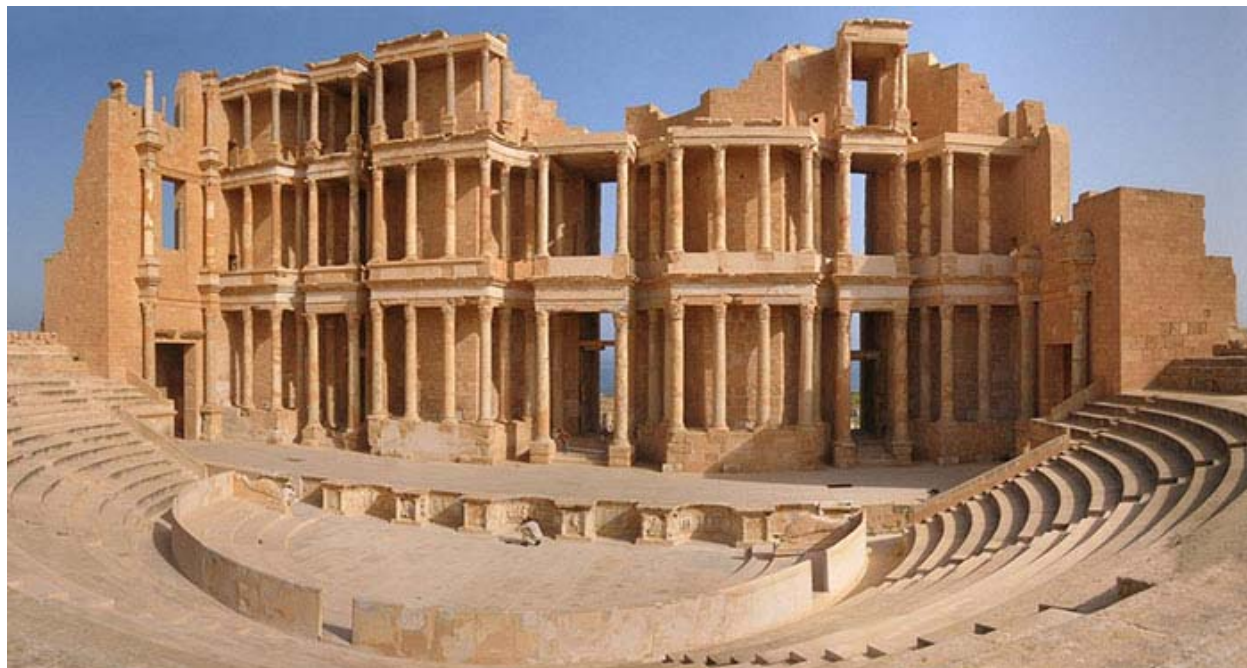
به دلیل درگیری‌های مسلحانه‌ای که در پی انقلاب هفدهم فوریه در لیبی رخ داده است و با توجه به نابه‌سامانی‌های پیرو آن، سازمان یونسکو در سال ۲۰۱۶ پنج مکان فرهنگی این کشور را در فهرست مکان‌های در خطر قرار داد.

شهر شحات، که به نام سیرین هم شناخته می‌شود، در ناحیه‌ی جبل اخدر واقع شده است. این شهر یکی از قدیمی‌ترین شهرهای یونانی در لیبی به شمار می‌آید و مجموعه‌ای از آثار باستانی بسیار مشهور از جمله دروازه‌ی یونانی، معبد هکات، تئاتر یونانی، خزینه‌ی تریجان، معبد زئوس، و چند بنای دیگر را در بر می‌گیرد.

لبده در ساحل دریای مدیترانه و ۱۲۰ کیلومتری شرق طرابلس واقع شده است. این شهر در دوران امپراتوری روم یکی از مهم‌ترین شهرهای شمال آفریقا به شمار می‌رفته است و لقب «لپتیس مگنا» را برای اش انتخاب کرده بودند. لبده هفت قرن پیش از میلاد مسیح توسط فینیقیان ساخته شد. این شهر را با بناهای تاریخی برجسته‌اش می‌شناسند؛ بناهایی نظیر تئاتر یونانی، مرکز خرید (بازار)، طاق سیتیموس سوروس، و ...

صبراتة در ساحلی در دریای مدیترانه که به تونس نزدیک است و در غرب لیبی واقع شده است. بر اساس تخمین‌هایی که در مورد صبراتة وجود دارد، این شهر شش قرن پیش از میلاد مسیح توسط فینیقیان ساخته شده است. بعدها رومی‌ها، بیزانسی‌ها، و اعراب کنترل این شهر را به دست گرفتند. صبراتة یک شهر کامل و متشکل از بناهای تاریخی از جمله میدان مشهور تئاتر، گورستان قدیمی، و ستون‌هایی را در بر می‌گیرد که اغلب در دوران استعمار لیبی توسط بریتانیا به خصوص در خلال سال‌های ۱۹۲۳ تا ۱۹۳۶ بازسازی شده‌اند.

غدامس

غدامس در مرز لیبی با تونس و الجزایر، در ۵۴۳ کیلومتری غرب طرابلس، واقع شده است. این شهر کانون اصلی تردد کاروان‌های تجاری بین شمال و جنوب صحرای آفریقا بود، و کارتاژها در ۷۹۵ سال پیش از میلاد و رومی‌ها ۱۹ سال پیش از میلاد در آن سکنا گزیدند. بعدها اعراب در سال ۴۲ هجری به فرماندهی عقبه ابن نافی به این شهر

لشکر کشیدند. آثار تاریخی شهر بسیار متنوع است و از آن جمله می‌توان به قصر مقدول، موزه‌ی غدامس، رأس الغول، و بناهای دیگر اشاره کرد.

تدرارت آکاکوس

کوه‌های آکاکوس در جنوب غربی لیبی و در مرزهای لیبی و الجزایر واقع شده‌اند. در این کوه‌ها تندیس‌ها و نقاشی‌هایی پیدا می‌شود که تاریخ آن‌ها به بیست و یک هزار سال پیش بر می‌گردد، و در سال ۱۹۵۸ نیز یک مومیایی در این کوه‌ها کشف شد که تاریخ آن به ۵۶۰۰ سال پیش باز می‌گشت. در سال ۲۰۱۴ مهاجمانی ناشناخته به تندیس‌هایی که بر صخره‌های این کوه‌ها ساخته شده است، از جمله به تندیس‌های بزرگ یک فیل، زرافه‌ها، گاوها، و شترمرغ‌هایی که قدمت آن‌ها به سال‌های قبل از میلاد مسیح می‌رسد، لطماتی وارد کردند.

فلسطین

سازمان یونسکو سه مکان فرهنگی فلسطین را به دلیل خطراتی که به خاطر درگیری‌های اعراب و اسرائیل امنیت این کشور را تهدید می‌کند، در فهرست «میراث جهانی در خطر» قرار داده است.

شهر قدیم

شهر قدیم اورشلیم (بیت المقدس) مکان‌هایی چون مسجد الاقصی، گنبد سنگی، اصطبل‌های سلیمان، کلیسای محفظه‌ی مقدس، مقبره‌ی موسی (بر طبق باور مسیحیان) و کلیساهای مریم باکره در کوه زیتون، صومعه‌ی قدیس یوحنا‌ی خنشاره و همچنین بسیاری صومعه‌های دیگر نظیر دیر السلطان، صومعه‌ی قُطیه، و صومعه‌ی سنت جورج را در بر می‌گیرد.

کلیسای زادگاه مسیح، شهر بیت اللحم

زادگاه عیسی مسیح در ده کیلومتری شهر قدیم اورشلیم واقع شده است. از ویژگی‌های این مکان وجود کلیسای زادگاه مسیح و «مسیر زیارت» در آن است. این مکان تاریخی بناهایی لاتینی، یونانی، ارتودوکس، و فرانسیسکن را نیز علاوه بر صومعه‌ها و کلیساهای آرامنه در بر می‌گیرد.

بتیر روستای کوچکی است که بر تپه‌ای مرتفع در ارتفاع هشتصد متری سطح دریا و در هشت کیلومتری جنوب غربی اورشلیم بنا شده است. روستای بتیر که در دوران امپراتوری یونانی‌ها از استحکامات جنگی به شمار می‌رفته، به خاطر چشم‌اندازها و بالکن‌هایی که قدمت‌شان به قرون وسطا بر می‌گردد و در هنگام ورود به این روستا به آن‌ها بر می‌خوریم معروف است. این روستا به دلیل این مخاطره که اسرائیل برای جداسازی گرد آن حصار بکشد در فهرست یونسکو قرار گرفت.

مصر

بر طبق آنچه در بیانیه‌ی وزارت آثار تاریخی مصر ذکر شده است، در زمان انقلاب ۲۵ ژانویه، به خصوص پس از «جمعه‌ی شورش» در مصر (۲۸ ژانویه ۲۰۱۱)، تعداد قطعات بناهای تاریخی که از فروشگاه‌ها و مکان‌های باستانی به سرقت رفته به ۱۲۲۸ قطعه رسیده بود.

بنابراین، سازمان یونسکو ابومنا را که در غرب اسکندریه واقع شده در فهرست «میراث جهانی در خطر» قرار داده است. ابومنا یک روستای باستانی است که مقبره‌ی سنت منا در آن واقع شده است و برخی مدعی اند که این روستا در اوایل قرون وسطا یک مرکز زیارتی برای مسیحیان مصر محسوب می شده است. با وجودی که این روستا برای مدت‌ها ناپدید شده بود، در سال ۱۹۰۵ توسط یک گروه باستان‌شناسی آلمانی مجدداً کشف شد. در تابستان ۱۹۰۷ نیز بخش‌های بزرگی از آن کشف شد. در سال ۱۹۷۹ سازمان یونسکو این مکان را نیز در فهرست «میراث جهانی در خطر» قرار داد و بعدها در سال ۲۰۰۱، به دلیل طغیان سفره‌های آب زیرزمینی که منطقه را با خطر خوردگی تهدید می‌کرد، نام این مکان را در دسته‌ی مکان‌های در خطر گنجانده.

راهکارها و لایحه‌هایی برای نجات

تاکنون طرح‌های بسیاری، چه از جانب خود این کشورها، چه کشورهای منطقه و چه کشورهای دیگر برای نجات این مکان‌های تاریخی ارائه شده است که آخرین آن‌ها در همایشی که دسامبر ۲۰۱۶ در ابوظبی برگزار شد مطرح شد. پس از دعوتی که از جانب فرانسوا اولاند، رئیس جمهور فرانسه و محمد ابن زاید آل نهیان، شاهزاده‌ی ابوظبی، به عمل آمد، نمایندگان چهل کشور در این همایش حضور یافتند. در نهایت، در این همایش توافق شد که بودجه‌ای به

محافظت از میراث فرهنگی در دوران درگیری‌های مسلحانه در این کشورها اختصاص داده شود و «شبکه‌ی بین‌المللی برای مناطق امن» برای حفظ میراث تاریخی که در خطر اند به وجود بیاید.

در سال ۲۰۱۵ سازمان یونسکو، با حمایت مالی ژاپن، طرحی را برای محافظت و نگهداری از بناهای تاریخی عراق ارائه کرد و بودجه‌ای یک و نیم میلیون دلاری به آن اختصاص داد. یونسکو همچنین کارزاری را با عنوان «اتحاد برای میراث» به راه انداخته است تا به این وسیله به مبارزه با ویران‌سازی و معامله‌ی غیرقانونی اشیای تاریخی برخیزد. سازمان یونسکو به منظور تقویت عملکردش در حوزه‌ی حفاظت از میراث فرهنگی، یک استراتژی را نیز پیشنهاد کرد. از دیگر راهکارها می‌توان به طرحی که در خود سوریه با عنوان «میهن من، سوریه» از سوی اداره‌ی کل آثار تاریخی و موزه‌ها طرح شده است و همچنین راهکارهایی که جمعیت‌هایی چون گروه «مصنوعات مهاجران سوری»، گروه «با هم برای آثار عهد عتیق» و «انجمن محافظت از آثار باستانی سوریه» با ایجاد صفحات فیسبوکی ارائه می‌دهند اشاره کرد.

برگردان: سپیده جدیری

آنچه خواندید برگردان این نوشته است:

Mohamed Hussein Al Sheikh, '[Heritage Sites At Risk in the Arab World](#),' *Raseef* 22, 3 March 2017.